

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

VŠEDNÍ
A DRAMATICKÉ DNY
ČESKOSLOVENSKÝCH
LEGIÍ
V RUSKU
(1914–1918)

EPOCHA

FRANK

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

ALTA

ALTA

ALTA

ALTA

ALTA

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA

Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Technická univerzita Liberec

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

DALIBOR VÁCHA

BRATRSTVO

VŠEDNÍ A DRAMATICKÉ DNY
ČESKOSLOVENSKÝCH LEGIÍ
V RUSKU (1914–1918)

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Dalibor Vácha, 2015, 2018
Cover © Karel Kárász, 2015, 2018
Czech Edition © Nakladatelství Epocha, Praha 2015, 2018

ISBN 978-80-7557-137-3 (print)

ISBN 978-80-7557-590-6 (ePub)

ISBN 978-80-7557-591-3 (mobi)

ISBN 978-80-7557-592-0 (pdf)

Obsah

Úvodem	9
Kapitola první	
Česká družina	15
I. Krajané a „noví Češi“	16
II. Vstup do České družiny	26
III. Svěcení praporu	41
Kapitola druhá	
V zajetí	53
I. Z rakousko-uherské armády do ruského lágru	55
II. Zajatecká každodennost Jídlo – ubytování – práce – volný čas	70
III. Do legií	114
Kapitola třetí	
Na frontě	137
I. Frontová každodennost Ubytování – stravování – hygiena – kriminalita – Vánoce	150
II. Válka a revoluce	171
Rozvědky	171
Rusko a revoluce	184
Zborov	203
Ústup	214
III. Zranění, nemoc a smrt Zdravotnictví v České družině a v jejích nástupnických formacích	224
Nemoci a zranění	227
Smrt	232
Pohřeb a komemorace	246

Kapitola čtvrtá	
V zázemí	251
I. Týlová každodennost	
Ubytování – vojenské povinnosti – stravování – volný čas	253
II. Koheze, esprit-de-corps nebo bratrství?	293
Místo závěru.....	310
Výběr z vydaných pramenů	312
Výběr z odborné literatury.....	322
Résumé	333

Úvodem

J sme ostrov v bouři,“ řekl k vojákům ztlumeně. „Kolem nás je rozbouřené, zdivočelé moře. Pohleďte na Rusko... jedeme z Petrohradu, viděli jsme tam pokus o rozvrat, viděli jsme frontu, bratříčkování s Němci, neochotu bojovat za svobodu vlasti... a ví Bůh, co všechno jsme ještě viděli a co všechno ještě uvidíme... musíme se bránit... k tomu je potřebí, abychom se všichni sjednotili, byli svými; věřili si, nerozptylovali svých sil. Jsme ostrov v bouři...

Rudolf Medek, *Ostrov v bouři*, s. 152

Proč vůbec ještě psát o československých legiích v Rusku? Není toto téma dostatečně prozkoumané? Není to dnes už jen nošením dříví do lesa? Není. Při pohledu do soupisu literatury o legiích by se mohlo zdát, že co nevyčerpala bohatá meziválečná historiografie (za všechny například monumentální kronika *Za svobodu*), doplnily nové publikace vydané po roce 1989. Předkládaná kniha však nemá v úmyslu revidovat fakta uvedená v desítkách či stovkách již vydaných knih nebo přinášet nové „převratné“ skutečnosti – například ke stále diskutované otázce ruského státního zlatého pokladu v rukou československých legionářů.

Nejedná se o knihu oslavnou či naopak démonizující. Pokouší se především zaměřit na málo připomínanou skutečnost, že československé dobrovolnické vojsko v Rusku bylo složeno z obyčejných mužů. Tento fakt se totiž pozvolna, ale zřetelně ztrácí pod nánosem času i utvářením leckdy zjednodušeného obrazu legií, jak jej občas předkládají i novější publikace či texty. Záměrem této knihy je ukázat čtenáři také jinou stránku legionářského příběhu i celého válečného konfliktu v letech 1914–1918, než může vnímat optikou převážně většiny dosud vydaných prací. Samotný boj totiž v každé válce tvoří možná (možná!) tu nejdramatičtější kapitolu, nikoliv však jedinou a rozhodně ne tu úplně

nejzajímavější. V předkládané knize ale nestojí boj a válčení v úplném centru pozornosti, i když prostoru je mu věnováno rovněž vcelku dost. Zabývá se prioritně různými stránkami každodennosti českých a slovenských *dobrovolců* (jak si tehdy sami říkali) na Rusi v letech první světové války. Přínosem může být i rozsáhlá část věnovaná životu budoucích dobrovolců v ruských zajateckých lágrech. Tato problematika dosud nebyla uceleně zpracována, ač má v dějinách československých legií nezastupitelné místo.

Komu je kniha určena? Jak čtenáři již poučenému, tak i tomu, který o této části našich dějin vlastně nic neví. První skupině čtenářů autor nabízí snad neotřelý pohled na známou problematiku a měl by jí pomoci vytvořit plastičtější obraz v protikladu k poměrně plochému výkladu čistě faktografických studií a publikací. Pro druhou skupinu se kniha může stát bránou k další četbě o mužích, kterým se v meziválečném období dostalo označení legionáři. A může jí poodhalit kapitolu společných českých a slovenských dějin, jež se stále označuje jako „slavná“; snad právě proto se ale její aktéři často proměňují v neživoucí, strnulé ikony bez tváří a plnokrevných životů.

Kniha zahrnuje období od léta 1914 do předjaří 1918. Výběr bodu, v němž jsem prozatím ukončil své vyprávění, je podložen tím, že celková situace, a tím i každodennost dobrovolců se počátkem března 1918 – v zemi postupně zachvacované občanskou válkou – dramaticky měnila. Tehdy byl již dokončen výcvik legií na Ukrajině a jejich jednotky se urychleně přesunovaly směrem na východ, s akutní hrozbou německých a rakousko-uherských vojsk v zádech. Ukrajinci totiž v krizi, způsobené neúspěšným vývojem svého boje za samostatnost, povolali na pomoc Ústřední mocnosti, jejichž armády se pak vydaly na pochod do nitra země. Také proto na jaře 1918 dobrovolci urychleně nasedali do železničních transportů – ešelonů – a vydávali se na strastiplnou cestu. Ta je dle původních plánů vedení zahraničního odboje měla zavést do zákopů západní fronty, nicméně k tomu už nemělo nikdy dojít. O následujícím období zahrnujícím roky 1918–1920 a o každodennosti Čechoslováků v ruské občanské válce za jejich slavné i neslavné *anabáze* pojednává druhá kniha – *Ostrovy v bouři*.

Co si pod pojmem každodennosti představit? Z hlediska historiografie je to široké pole, na němž lze zkoumat vlastně cokoliv. V této knize patří k hlavním tématům například stravování – jak důležitá otázka pro každého vojáka(!), stejně jako ubytování, oblékání, ale také motivace ke vstupu do dobrovolnické formace. Pro mnohé muže to byl skutečně krok do neznáma; zajetí Rakušany by pro ně znamenalo smrt na šibenici, přesto si uniformu československého dobrovolníka oblékli. Obvykle se uvádí, že důvodem ke vstupu do legií bylo vlastenectví. Čtenář se záhy přesvědčí, že autor s takovým tvrzením zcela nepolemizuje, ale že ukazuje celou škálu dalších, neméně důležitých důvodů. V souvislosti s popisem frontové každodennosti nemůže zůstat stranou ani to, jak muži vnímali smrt, zranění a nemoc, což byly fenomény provázající je na každém kroku. Stejně tak způsoby trávení volného času představují klíčovou sondu do myšlení a vnímání dobrovolců – a třeba kabaretní představení i koncerty ukazují trochu více, než by se na první pohled mohlo zdát. Otázky kladené v knize se tedy rozhodně vzdalují těm typu: „Kolik mužů padlo a jaké zbraně byly používány v bitvě u Zborova?“ a blíží se takovým jako: „Co vlastně jedli a jak si jídlo obstarávali?“

Zvláštností knihy by se mohly zdát některé prameny, které byly využity při bádání. Není zcela obvyklé, aby se v české historiografii využívala též beletrie, divadelní hry, nebo dokonce poezie. Přesto je to zcela běžný pramen pro většinu například anglosaských historiků. A právě pro zkoumání každodennosti legionářů má literatura velký význam. Prvopublikovaná legionářská literatura (psaná legionáři o legionářích) zahrnuje stovky položek. Pravda, jsou různé umělecké hodnoty, jedno však mají společné – kvalitu jako historický pramen. Takové knihy pomáhají historikovi nejen při zkoumání každodennosti, ale hlavně při výzkumu toho, jak sami legionáři chtěli, aby poválečná veřejnost vnímala jejich činy. Nežádka pro ně mohlo podobné spisování znamenat jistou formu terapie. Traumatické zážitky z války se zde přetavily v texty s většími či menšími uměleckými ambicemi. K legionářským autorům patřili nejen Josef Kopta, František Langer nebo Rudolf Medek a Zdeněk Němeček, ale celá řada dalších, dnes zapomenutých: Rudolf Vlasák, Václav Valenta Alfa, Karel Fibich, Metoděj Pleský a mnozí další.

Téměř pro všechny československé dobrovolce (a pro miliony vojáků první světové války) znamenaly jejich válečné zážitky zásadní trauma, které si s sebou nesli do konce svých životů. Není jednoduché kvantifikovat vliv konkrétních traumat na jejich psychiku i prožívání, protože nám k tomu jednoduše chybí prameny. Přesto zejména v kapitole o boji a umírání lze snadno odhadnout hloubku negativního vlivu, který válka na psychiku československých dobrovolců měla. Jejich skutečné válečné trauma překryla za první republiky na jedné straně oslavná legenda, ale na druhé straně bylo tehdy připomínáno články o údajně vyšší míře sebevražednosti a alkoholismu mezi legionáři. Existující dílčí i komplexnější moderní výzkumy potvrzují jistý rozsah sebevražednosti a sebezničujícího alkoholismu mezi legionáři-veterány, přesto však vyvracejí zažitý fakt, že by míra těchto jevů byla vyšší než u ostatních, přibližně srovnatelných vrstev obyvatelstva. Hloubku negativního válečného prožitku však lze dobře odhadnout z existujících osobních pramenů (včetně legionářské autobiografické literatury); sebevraždy a alkoholismus jsou vždy pouze jedním z průvodních jevů. Kniha je zařazena do edice *Traumata války* ne zcela nahodile; toto rozhodnutí má podklad právě v řadě traumatizujících zážitků, jimiž byli českoslovenští legionáři v Rusku vystaveni nejen v letech 1914 až 1918, ale i ve dvou letech následujících.

A možná by stálo za to osvětlit ještě dvě věci. Cestu k názvu knihy a vůbec autorovu cestu k této knize.

Bratrstvo. Mnohé čtenáře možná napadne souvislost s Jiráskovou husitskou trilogií, přesto se však zde jedná o podobnost čistě náhodnou. I když... Jak známo, dobrovolci se mezi sebou oslovovali bratři, proto podobný název je logickým vyústěním bádání, které se mimo jiné právě vztahy mezi jednotlivci v československém vojsku zabývalo. Oslovení vycházelo více ze sokolské tradice, zde však není možné vyloučit jakousi inspiraci husitstvím (což je u legionářů dosti aktuální otázka). Opomítnout nelze ani autorův možný odkaz na *Band of Brothers* (česky *Bratrstvo neohrožených*), historii jedné výsadkové rotы americké armády za druhé světové války z pera S. C. Ambrose. Tento historik totiž pracoval s pojmy, jako je koheze jednotky nebo esprit-de-corps, což jsou termíny důležité i pro předkládanou práci. Název *Bratrstvo* tak asi nejlépe vystihuje obraz,

jenž si legionáři vytvářeli sami o sobě. Obraz, skrze který chtěli, aby je viděli i jejich současníci a budoucí generace. *Bratrstvo* snad vystihuje i obraz, který se zrodil v této knize.

A jak jsem se jako autor této knihy a dnes již několika desítek odborných časopiseckých studií k tématu československých legií dostal? Zřejmě na úplně prvním místě stojí letmé (ještě téměř opominuté) setkání s originálem deníku legionáře Jana Faláře na praxi v prachatickém okresním archivu. V návaznosti na to bylo pořízení jednoho ze svazků (jinak pětidílné) Medkovy *Legionářské epopoje* (proto citát v záhlaví úvodu) a Fibichovy pentalogie *Povstalci* (bohužel tehdy bez čtvrtého svazku). Vše doplnilo zhlédnutí filmového zpracování Langerovy *Jízdní hlídky...* Téma, které ve školním dějepise pro mne vlastně nebylo, i když jsem valnou část školní docházky absolvoval až po roce 1989. Na základní škole se snad ani neprobíralo a na gymnáziu pravděpodobně dopadlo stejným způsobem. Ani obvyklá motivace osudem nějakého rodinného příslušníka se v mém případě nedá vysledovat. O tom, že by se v širší rodině mohli „vyskytovat“ legionáři, jsem se dozvěděl až nedávno, náhodou a bezpochyby v souvislosti s mou vědeckou činností. Mojí původní motivací bylo popisovat válečná dobrodružství na Sibiři (snad v návaznosti na oblibu dobrodružné četby v dětství a mládí) a pokusit se uchopit vojenské dějiny bojů okolo magistrály.

Tak vypadal zárodek mého uvažování o diplomové práci. Vše se však postupně změnilo až do podoby zkoumání každodennosti; ta se mně na jedinou zdála mnohem zajímavější. Od chvíle, kdy jsem v Prachaticích držel v rukou nevelký deníček zcela nedůležitého vojáka, uplynulo hodně času. Odhaloval jsem fascinující skutečnosti o vojácích, kteří „mezi bitvami“ hráli divadlo nebo kopanou. O mužích, kteří dokázali postavit symfonický orchestr, jemuž tleskalo československé i ruské obecenstvo na Sibiři a Dálném východě. S překvapením jsem třeba zjistil, že první československé mezistátní zápasy v kopané byly sehrány již v roce 1917 mezi legionáři a vojáky belgické jednotky obrněných aut, a tato tradice pokračovala přes fotbalové souboje s Angličany ve Vladivostoku až po soupeření na trávníku s čínskými mužstvy v Hong-Kongu. Také obraz hladových vojáků, kteří si v přífrontovém území vaří typická česká

jídla, není o nic méně fascinující; stejně jako to, jak se vyrovnávali s cizím prostředím či navazovali známosti s místními ruskými nebo ukrajinskými ženami. Právě z této fascinace, ovšem podpořené důkladným studiem pramenů i inspirativních historiografických prací (zejména těch anglosaských, které se zabývají i jinými válečnými konflikty) vznikla tato kniha.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat zejména Robertu Sakovi, který se bohužel vydání této knihy nedožil, a Bohumilu Jirouškovi a v neposlední řadě manželce Kláře.

Kapitola první

Česká družina

Počátek světové války zastihl hrdiny příběhu ruských legií rozesté po mnoha místech Evropy a vlastně i celého světa. Jejich reakce na sarajevský atentát, rakousko-uherské ultimátum Srbsku a na následnou smršť vzájemných válečných nót se liší případ od případu. Jen těžko hledat v jejich vzpomínkách nebo deníkových záznamech něco, co by budoucí legionáře už tehdy zásadním způsobem odlišovalo od jejich vrstevníků a spoluobčanů. Přesto je vždy něco motivovalo ke vstupu do zanedlouho vznikajících českých dobrovolnických jednotek.

Nejstarší dobrovolník Jaroslav Heyduk s praporem České družiny

I.

Krajané a „noví Češi“

Samoděržavná Rus se společně s republikánskými Spojenými státy americkými stala v letech 1867–1874 nejčastějším cílem českých a slovenských vystěhovaleckých rodin. Životní peripetie, osudy a každodenní život českých vystěhovalců v Rusku na Volyni jsou sice na okraji zorného pole této knihy, ale je nutné je alespoň načrtnout. Právě ze skupiny potomků volyňských Čechů pocházela část prvních dobrovolníků České družiny. České rodiny na volyňských vesnicích zápasily s většími či menšími existenčními problémy. Překonávání politických, náboženských, ekonomických, kulturních a sociálních překážek obvykle formovalo u různorodých skupin vystěhovalců specifické strategie přežití. Některé rodiny se postupem času dostávaly do stále větší izolace od vlasti a zvláště jazykově a ekonomicky se hlouběji integrovaly do místních poměrů. Předpokládá se, že v mnohem jednodušší pozici byli ti emigranti, kteří měli v dosahu další české rodiny. V užším geografickém rámci vznikaly vystěhovalecké komunity, které následovaly princip „dobrého sousedství“ a nezřídka přejímaly některé z funkcí širší rodiny. Pro členy těchto komunit, a vystěhovalce obecně, se žilo označení krajan (řidčeji kolonista), které budu v tomto smyslu užívat dále v textu, stejně jako označení ruský Čech.

Zatímco ale česká krajanská komunita v Rusku byla početná – historik Jiří Fidler zmiňuje asi 85 000 osob¹ –, slovenská byla mnohem slabší a většinou rozptýlená. Jozef Miloslav Országh, první slovenský dobrovolc Českého družiny a ve 30. letech čestný předseda Sdružení slovenských legionářů, uváděl 600 osob slovenské národnosti v Rusku v době

¹ Jiří FIDLER, *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003, s. 24.

vypuknutí války. Větší organizovaná komunita (100–120 lidí) byla seskupena okolo varšavské Česko-Slovenské Besedy.²

V Rusku kromě krajanů žilo mnoho „nových Čechů“. Označují tak skupinu vystěhovalců nebo sezonních zaměstnanců, kteří přišli do Ruska mezi lety 1900–1914 a ještě neměli ruské občanství. Nezřídka se jednalo o obchodní zástupce či zaměstnance filiálek různých firem. Do vnitřně diferencované skupiny „nových Čechů“ patřilo mnoho budoucích vojenských nebo politických představitelů českého (československého) odbojového hnutí. Zastávali pozice ve všech oblastech ruského hospodářského života, v mnoha městech a guberniích.

Například jeden z klíčových českých krajanů politiků Bohumil Čermák řídil továrnu na tabákové výrobky, Otakar Husák byl ředitelem

Členové českého komitétu v Kyjevě

² Jozef ORSZÁGH, Slováci pri kolíske ‚Družiny‘, in: Adolf ZEMAN a kol. (eds.), *Cestami odboje. Jak žily a kudy táhly československé legie III*, Praha 1928, s. 11; Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 108.

chemického závodu ve Varšavě, tamtéž působil ve stavebnictví Jan Syrový. Václav Girska provozoval v Kyjevě úspěšnou lékařskou praxi. Budoucí intendant vojska Josef Vavroch vedl jako ředitel světoznámou Palkinovu restauraci v Petrohradě, ve stejném městě vlastnil klenotnickou dílnu a obchod Jan Rejman. Z moskevské pobočky firmy Laurin a Klement přešli do odbojové organizace její ředitel Alois Tuček, hlavní účetní Stanislav Čeček a Jaroslav Igor Vilímek, z charkovské Vojtěch Vladimír Klecanda. Zdeněk Fierlinger pracoval v Rostově na Donu pro jakousi americkou firmu, pro Francouze a Belgičany objížděl Rusko Josef Boris Wuchterle. Jeden z Masarykových velkých obdivovatelů Jiří Klecanda působil v Carské ruské akademii věd jako pomocný knihovník. Václav Alexandr Šidlík pracoval jako výtvarník ve Varšavě, Oděse a na Krymu. Umělecky se nejsilněji prosadil Alois Babka, který přispěl k rozkvětu ruské secese.

Nemálo učitelů (tělocviků apod.) a vychovatelů působilo po celém ruském impériu, mimo jiné Václav Čerenský, Josef Švec nebo Matěj Němec. Josef Slanička pracoval jako krejčí v Kalinově oděvním závodě v Petrohradě. Češi působili po celém Rusku jako inženýři, úředníci, sládky a v mnoha dalších profesích. K odchodu z domoviny a k setrvání v Rusku je motivovaly různé faktory, včetně ekonomických, a opomenout nelze ani aspekt jakéhosi dobrodružství.

Jak vnímali Češi v Rusku začátek světové války? Ten byl pro mnohé krajanů v Rusku zlomovým okamžikem. Ať už žili v dosud poklidné atmosféře volyňského venkova, nebo v některém z velkých měst, užívali si onoho roku 1914 léto, které se ze zpětného pohledu zdá být opravdu idylickým; už jen proto, že se srovnává s následujícími hrůzami světové války. Ohlásilo ji vyvěšení mobilizačních vyhlášek. Krajané, kteří mobilizaci podléhali, se museli hlásit na příslušných místech a byli zařazováni do řadových ruských jednotek; mnoho se jich v následujících letech nechalo převelet do československého vojska. Na rodiny krajanů, kteří byli mobilizováni, se od té chvíle vztahovaly výhody v případě zranění nebo smrti živitele. Skupina krajanů, kteří neměli status ruského občana, se ocitla ve složitější situaci. Jako občané nepřátelské mocnosti se dostali do středu pozornosti ruských orgánů. Mezi základní opatření carského aparátu vůči takovým usedlíkům patřilo zabavování majetku a internace. Všichni

občané německé nebo rakousko-uherské příslušnosti mužského pohlaví ve věku 18–45 let měli být zatčeni a vysídleni do určených gubernií v jiho-východních a východních oblastech ruské říše. Tam se v určených dnech museli hlásit policejním orgánům, které nad nimi vykonávaly dozor.³

V tomto směru ale nebylo možné u ruských úřadů předpokládat úplnou systematickosti nebo důslednost. K nedůslednostem docházelo z nedbalosti i díky benevolenci jednotlivců. To ukazuje příklad jednoho policejního úředníka, který nařízení porušil a zdůvodnil to takto: „Pane Holý [otec vypravěče, pozdějšího dobrovolníka České družiny Františka Holého, D.V.], jsem nucen Vás i celou rodinu zatknout a držet pod dozorem a transportovat do zázemí, do Ruska. Ale jste náš dobrý známý, jak Vás znám, tak mi podepíšete, Vy i Vaše rodina, protokol, že se nevzdáte z našeho města bez dovození...“⁴ Díky dobrému jménu, korektním vztahům s oficiálními místy – a vyloučit nelze ani podplácení (ač přímo v textu zmíněné není) – bylo Karlu Holému a jeho rodině povoleno zůstat v místě předválečného bydliště.

Emigrantů bez ruského občanství nebylo málo. Získat občanství nebylo jednoduché a jeden z mnoha omezujících faktorů představovala nutnost přestoupit na pravoslavnou víru. Oproti tomu historik Jaroslav Vaculík uvádí, že dle sčítání ruského obyvatelstva z roku 1897 mělo z 27 610 Čechů na Volyni 92 % ruské občanství. Hovoří bohužel ale jen o volyňských Čechích a navíc se jedná o údaje vzhledem k datu počátku války neaktuální. Podle vzpomínek ruských Čechů z roku 1914 se zdá, že procento krajanů bez ruského občanství bylo vyšší.⁵

Při dnešním nahlížení na akce krajaných hnutí na Rusi musí historik velmi opatrně posuzovat prameny. Neměl by tedy v prvních

³ J. VACULÍK, Ruští Češi v předvečer a v průběhu revolucí roku 1917, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Interpretace ruské revoluce 1917*, Brno 2008, s. 27–46.

⁴ Deníky starodružiníka Karla Holého, in: Jaroslava POSPÍŠILOVÁ (ed.), *Českoslovenští legionáři z okresu Hradec Králové*, Hradec Králové 2000, s. 100.

⁵ Jiří HOFMAN – Václav ŠIRC – Jaroslav VACULÍK, *Volyňští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004, s. 12.

Představitelé československého krajanského hnutí v Rusku na počátku války

demonstracích a listech zasílaných na oficiální místa vidět výhradně touhu po osvobození Čechů a Slováků nebo nekritickou lásku k Rusku. Hlavním cílem krajanských spolků bylo veřejně předvést carovi svou oddanost. Zde se křížily různé motivy, od ekonomických, sociálních a sebezáchovných až po slavofilství a rusofilství, které v této době lze vnímat jako částečně účelovou záležitost.⁶ Vystěhovalci museli dokázat, že nejsou potencionálními zrádci, za které je měly ruské úřady. První demonstrace proběhly na počátku srpna 1914 v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě, Varšavě

⁶ R. VLČEK, Místo a úloha slovanství v procesu formování moderního českého národa. Mýty, symboly, tradice, in: *Moderní dějiny – suplementum 1*, 2008, s. 152-167. K nekriticky vnímanému rusofilství u ruských legií a k Masarykovu rezervovanému postoji k ruské otázce Robert SAK, *Anabáze, Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*. Jinočany 1996, s. 7nn.

a Jekatěrinodaru. Hesla pronášená nebo zveřejněná na transparentech se týkala dvou základních okruhů: krajané chtěli ubezpečit ruské vládnoucí kruhy svou bezvýhradnou loajalitou a vyjádřit slavofilskou a rusofilskou orientaci; zároveň se objevovala první hesla požadující osvobození Čech. Pragmaticčnost chování krajanekých kruhů na počátku války ovšem zcela popírá jeden z významných autorů pocházející právě z jejich řad – František Zuman, který se pokusil podat svůj vlastní náhled na události okolo vzniku České družiny a odbojového hnutí. Zuman odmítá jakékoliv sebezáchovné strategie ruských Čechů; ekonomické hledisko zavrhuje úplně. Snaží se soudobému i budoucímu čtenáři vnutit myšlenku, že revoluční činnost ruských Čechů byla bez výjimky idealistická, podložena pouze láskou k vlasti a k Rusku. Ostatně motiv rusofilský nebo slavofilský je v jeho práci více než silný.⁷

Slova a přítomnost na demonstracích nemusely být dostačujícím způsobem, jak vyjádřit loajalitu Rusku. Situace si žádala aktivnější řešení, kterým mohla být přihláška otce nebo obvykleji syna do ruské armády či do České družiny (dále též Družina). Opominout nelze ani motivaci sociální, touhu někomu se vyrovnat, motivaci kamarádství nebo příkladu. Velká část dobrovolníků odcházela do Kyjeva, kde byl umístěn *sborný punkt* Družiny, v menších nebo větších skupinkách. Ty byly složeny z přátel, známých, spolupracovníků, sousedů. Nelze doložit mnoho dobrovolníků, kteří by přišli do vojska na vlastní pěst, úplně sami. Jednou z výjimek byl budoucí generál Matěj Němec, který do Kyjeva přicestoval sám v říjnu 1914, po pěti dnech nelehké cesty po chaotické ruské železnici.⁸

Zcela zvláštním případem je příběh Jana Karla Mervarta a jeho cesty do České družiny. Mervart (vzpomínky vydal pod pseudonymem J. K. Slavenský) v červnu 1914 odešel do Ruska za prací. Jeho pracovní kariéra v Rusku byla nejkratší ze všech sledovaných, vlastně se nestihl

⁷ František ZUMAN, *Osvobozenecká legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku I–II*, Praha 1922.

⁸ Matěj NĚMEC, *Návraty ke svobodě*, Praha 1994, s. 30.

ani naučit rusky. Když přijel do Petrohradu, byl odeslán do Varšavy, kde měl pracovat jako úředník v bance. Tam ho prostřednictvím rakousko-uherského konzulátu zastihl povolávací rozkaz. Rozkazu nevěnoval pozornost, Rusko opustit nechtěl. Hned po vyhlášení rusko-rakouské války byl však zatčen. Východiskem z vězení mohla být nabídka propuštění pod podmínkou přijetí ruského poddanství, ale nikdo ze zatčených tak neučinil. Byl nakonec odvezen s celým transportem do vzdáleného Orenburgu. Teprve tam se dozvěděl o československé vojenské a politické akci, přihlásil se na příslušné úřady a v říjnu 1914 odjel k České družině. Jednotku dostihl v Tarnově v době, kdy probíhal výcvik tzv. novodružiníků (viz dále v textu), k nimž byl zařazen a stal se ruským vojákem a rozvědčíkem.⁹

Někteří muži z řad krajanů i „nových Čechů“ cítili vstup do České družiny jako akt seberealizace. Ideály sokolství přivedly do Družiny mnoho později významných důstojníků. Nelze však položit rovnítko mezi pojmy sokol a dobrovolc. Matěj Němec se po příchodu do Kyjeva marně sháněl po známých sokolských cvičitelích, kteří pracovali v Rusku, ale byl zklamán faktem, že našel jen některé.¹⁰ Sokolové jako Josef Švec, Jan Syrový, Stanislav Čeček nebo Antonín Číla zjevně brali své dobrovolnictví jako samozřejmou povinnost. Věřili ideálům, za které hodlali bojovat. Převážná část dobrovolníků se pohybovala mezi jednotlivými motivacemi; „tlačena“ do vojenské uniformy výchovou, vzděláním, návyky a národnostní propagandou.

Typickou vzpomínku, která ilustruje dobovou rétoriku a ukazuje na zdroje motivace, zanechal Karel Holý, jemuž bylo v době podání přihlášky do České družiny dvacet let. „Během dvou dnů dostáváme noviny, časopis Čecho-Slovan [sic!]. Už tam bylo provolání v českém znění, že se tvoří Česká družina. Já jako mladík a vlastenec jsem si to přečetl a zase du [sic!] k otci a povídám, že du [sic!] na vojnu. Můj otec mě nezdráhal

⁹ J. K. SLAVENSKÝ-MERVART, Ze spárů dvouhlavého orla. Příběhy prožité legionářem-starodružiníkem v rakouském válečném zajetí a na útěku do Švýcar r. 1915–1916. Paměti jednoho z nejmenších, Praha 1925, s. 4–33.

¹⁰ M. NĚMEC, *Návraty*, s. 31.

[sic!]: ‚Ó, to je hezký, ale když tě zmrzačejí, co bude dál?‘ Já rozjařen nedbal na nic a povídám, že jsem se rozhodl...“¹¹ Ve vzpomínce se skrývá aspekt mladického furiantství, které nelze v kontextu věci považovat za nic výjimečného. Jiný idealista, Jaroslav Čižmář, nehleděl na slibně se rozvíjející pracovní kariéru a chtěl v rusofilském nadšení vstoupit do carské armády. Nakonec se dočetl v *Čechoslovanu* o České družině a odjel do Kyjeva.¹² U některých „nových Čechů“ byl vstup do Družiny výrazem dobrodružnosti povahy, k čemuž odkazoval i jejich předchozí odchod za prací do ciziny nebo politický radikalismus.

Americká historička Jennifer Keene souhlasí s tím, že část amerických dobrovolníků v průběhu první světové války vstoupila do vojska z touhy po dobrodružství, a proto lze srovnávat.¹³ K politickému radikalismu nutno dodat, že mezi dobrovolci vznikaly fantaskní plány na boj proti Ústředním mocnostem. Příkladem takového radikála byl Stanislav Čeček. Do Ruska odešel v roce 1911 a zůstal tam až do války. Po vypuknutí konfliktu veřejně uvažoval nad fyzickou likvidací německého císaře Viléma a údajně byl ochoten atentát sám provést.¹⁴ Informace o radikálním cizinci se donesla carské policii, která Čečka na základě udání zatkla a umístila ho do preventivní vazby. Čeček ve vězení pobyl týden a pak ho bez vysvětlení propustili. Po propuštění se domníval, že ho zatkli, protože v inkriminované době byl v Moskvě na návštěvě car a policie se zřejmě bála, aby nepodnikl atentát na ruského monarchu.¹⁵

¹¹ Deníky starodružiníka Karla Holého, s. 100.

¹² Jaroslav ČIŽMÁŘ, Na cestě do České družiny, in: A. ZEMAN a kol. (eds.), *Cestami odboje. Jak žily a kudy táhly československé legie*, Praha 1926, s. 155n.

¹³ Jennifer D. KEENE, *Doughboys, the Great War and the Remaking of America*, Baltimore 2001, s. 14; k motivaci vstupu do vojska tamtéž, s. 15nn.

¹⁴ „A hned jsem začal svým krajanům vykládat svůj plán: Zajet si do Berlína, vyčkat některé vhodné příležitosti, až Vilém bude projíždět městem. Malá kulička, vystřelená z některého okna berlínského činžáku, ta by vše spravila. Střelec jsem dobrý a o odvahu tu nejde. Já bych se pranic nerozpakoval.“ Metoděj PLESKÝ, Bratr generál. Památce Stanislava Čečka, Praha 1931, s. 28.

¹⁵ Tamtéž, s. 30.

Zobrazování fenoménu dobrovolctví očima soudobého a prvorepublikového periodického tisku nebo knižních publikací (včetně legionářské beletrie) zahrnuje vzájemně přejímané stereotypy, které vytvářejí obraz dobového myšlení a vnímání. Zdůrazňováno bylo čisté vlastenectví a rusofilství, ostatní motivy se z tohoto typu pramenů nebo literatury téměř vytratily. Motivaci ke vstupu do dobrovolnických formací podrobněji vykreslí druhá kapitola v souvislosti se zajateckou otázkou.

Myšlenka vytvořit alespoň symbolickou českou jednotku, která by představovala sepětí obou slovanských národů, se objevila záhy po vypuknutí války. Po intervencích a pokusech zviditelnit českou problematiku akcemi vystěhovalců (zvláště moskevským a petrohradským spolkem) a jejich příznivci (například předsedou Slovanských spolků Sergejem Konstantinovičem Rodionovem) bylo povoleno formovat tzv. Českou družinu.¹⁶ Žádost podali koncem července 1914 a do týdne přišlo kladné vyřízení. Česká družina byla oficiálně založena 15. srpna 1914 ustavujícím rozkazem č. 1. Její předpisy byly převzaty z ruské armády, pod jejíž velení spadala. Velicím jazykem se stala ruština.¹⁷ Jejím prvním velitelem byl ustanoven ruský důstojník, podplukovník Lotockij (původně velitel ruského trestního praporu), všichni vyšší důstojníci byli převeleni z ruské armády. Družina měla zahrnovat pouze dvě roty, nedisponovala kulometným ani spojovacím oddílem. Množství dobrovolníků však překonalo očekávání, a proto místo pouhých dvou rot vznikly čtyři. Po čase uznali několika dobrovolcům hodnosti z jiných armád a ti

¹⁶ V krajanském odbojovém hnutí vznikla velká řevnivost mezi jednotlivými spolky. K prvním epizodám budoucího velkého konfliktu patřilo vybírání jména pro jednotku. Petrohradský spolek prosazoval „Český husitský pluk dobrovolníků“, moskevský spolek zase „Husitská družina“. Výsledný název se zdá být kompromisem mezi jednotlivými zájmovými uskupeními. K počátkům České družiny viz František ŠTEIDLER, *Počátky*, Československý deník ze dne 11. října 1919.

¹⁷ Později se začala v životě rot silněji prosazovat čeština. Jazykové nařízení z října 1915 určovalo povinnost důstojníků jednotlivých rot používat české povely, nad rámec jedné roty zůstávala hlavním jazykem ruština a všichni vojáci museli ovládat ruské povely; Otakar VANĚK – Vojtěch HOLEČEK – Rudolf MEDEK (eds.), *Za Svobodu*, Praha 1925, s. 149.

obdrželi praporčické nebo podporučické hodnosti. Již 6. října 1914 došlo k první ze změn ve velení: byl odvelen podplukovník Lotockij. Funkci převzal podplukovník Sozentovič, švihák s nakroucenými kníry a plnovousem. Nového velitele sice očekávalo od důstojníků, poddůstojníků a vojínů vřelé uvítání (přivezl z Moskvy pro Družinu prapor), ale brzy se začaly objevovat první konflikty mezi ním a mužstvem i důstojnickým sborem, které se plně projevíly v průběhu nasazení Družiny na frontě.

Původně měla Družina jen postupovat s vítězíci carskými armádami do Čech, kde by operovala jako spojovací článek mezi osvoboditeli a obyvatelstvem. Z prvotních plánů na využití Družiny dýchala víra v sílu ruských zbraní a všeobecně vládnoucí přesvědčení, že válka nebude trvat dlouho. Jeden z rozkazů ruského generálního štábu uváděl: „Proto za účel tvoření vojskových útvarů z českých dobrovolníků je míti roznění povstání mezi českým obyvatelstvem v Rakousko-Uhersku. Spolu s tím jeví se býti nutným použití českých družin k vytvoření příznivé situace na území rakousko-uherském pro činnost našich vojsk. Tyto úkoly českých družin, které odůvodňují, aby (české družiny) byly považovány ne za bojový útvar, nýbrž za sbor propagandistů v zájmu ruské armády, musí ovšem míti vliv i na sklad vnitřního života těchto útvarů.“¹⁸ Myšlenka ozbrojené akce se šířila nejen tiskem, ale také za pomoci emisarů, kteří odjížděli do vesnic a městeček se silnými českými komunitami a přesvědčovali místní, aby vstupovali do České družiny.

¹⁸ Tamtéž, s. 43.

II. Vstup do České družiny

Ukrajinská metropole Kyjev („pramát měst ruských, starobylé sídlo velikých knížat varjažských, zakladatelů říše ruské“)¹⁹ se stala hlavním městem československé revoluce a sloužila jako shromažďovací bod celé akce. Dobrovolci, nejdříve ruští a „noví Češi“, posléze bývalí zajatci, se sjížděli z celého Ruska. Město pokrývala síť pomyslných tras, po nichž se českoslovenští vojáci pohybovali v letech 1914–1918 v rámci výcviku, zaměstnání nebo ve volném čase. Hned po příjezdu na kyjevské nádraží vyrazili dobrovolci nechat se zapsat do kanceláře Družiny (respektive později pluku a brigády), a tak se stali oficiální součástí československého vojenského odboje. Při zápisu je čekal krátký pohovor a vyplnění nedlouhého formuláře; charakteristickou položkou formuláře byla *politická činnost před válkou*. Podpisem formuláře začala jejich vojenská kariéra.

Současná vojenská psychologie označuje proces příchodu do vojska a následné časové období jako *adjustaci*. Jde o proces, kdy je jednotlivec přijímán do nového sociálního prostředí, které na něj vyvíjí tlak a ovlivňuje jeho život. Zároveň se jedná o přístup individua k nové situaci, jak se s ní vyrovnává a zvyká si na ni. Je to dynamický proces zahrnující hmatatelné nebo materiální změny (uniforma, účes, jídelníček atp.) a sociální změny (nové, téměř výhradně mužské prostředí, nutnost subordinace, učení se novým vzorům chování atp.). Takový proces nelze považovat za jednostranný, vycházející výhradně ze strany organizace (vojenského útvaru). Pokud má *adjustace* proběhnout úspěšně, musí se do procesu aktivně zapojit i voják, jedná se o přizpůsobení se a pochopení nové reality. V České družině byl tento proces víceméně nahodilý, vycházel ze

¹⁹ Tamtéž, s. 25.

zkušeností a okamžitých potřeb zúčastněných. Přesto by mohl být koncept *adjustace* právě s výhradou nahodilosti využit i v případě popisu situace u Družiny.²⁰

Již na počátku pobytu u jednotky se okolo nově příchozích seskupili dobrovolci ve výcviku a sháněli se po příbuzných, známých, rodácích nebo vyzvídali povolání, životní příběhy, popřípadě místo a délku zajetí. Skupina bývalých zajatců se podle Karla Fibicha nestačila porozhlédnout, natož zapsat, a už si je vybral *děžurný* (dozorčí důstojník) a poslal je loupat do kuchyně brambory. Jeden z přihlízejících jim škodolibě vyprávěl, že mají štěstí, on těsně po příjezdu dostal za úkol vydrhnout záchody.²¹ Poté, co nově příchozí odevzdali civilní nebo zajatecké svršky, dostali ruské uniformy (*obmundýrovku*). Měnili si mezi sebou špatně padnoucí kusy, našivali na čapky červenobílé stužky – *lentočky*. Vojáci v záložním oddíle v Kremenčugu (viz dále) dostávali uniformy staré, použité, často roztrhané a zkrvavené, navíc nesměli nosit *lentočky*. Jejich prvním úkolem bylo kusy uniforem vyprat a dle možností a schopností jednotlivců opravit.²² Čerství dobrovolci začali pronikat do tajů legionářské mluvy úzce spojené s ruštinou. Obdrželi *šiněl* (plášť), *rubášku* (blůzu), *šarovary* (kalhoty), *furažku* (čapku), *sapogy* (boty), *nabludák* (batoh) a nedlouho poté řemení, *patrontaše* (sumky) a konečně cvičnou *vintovku se štykem* (pušku s bodákem).²³

Prvním sídlem České družiny se stal michailovský klášter, kde byly určeny dobrovolcům 1., 3. a 4. roty místnosti k obývání. Druhou rotu ubytovali v budově nedaleké reálky. Vzhledem k faktu, že v Kyjevě byly

²⁰ Olga DZIAKOVÁ, *Vojenská psychologie*, Praha 2009, s. 504–512.

²¹ Karel FIBICH, *Povstalci. Stopami ke Zborovu*, Praha 1933, s. 104.

²² „Nezbývalo než obmundýrovku vyprat, očistit od krve, díry v plášti zalátat, odstříženou nohavici u kalhot nahradit jinou atd., atd.…” M. PLESKÝ, *Velezrádci II. Na rozvědkách. Vzpomínky ze světové války 1916–1917*, Praha nedatováno, s. 55, 74.

²³ K uniformám a k jejich vývoji Dagmar KUTÍLKOVÁ, K problematice stejnokrojů československé jednotky v Rusku v letech 1914–1917, in: *Historie a vojenství* 50, 2001, č. 4, s. 796–815; Jan VOGELTANZ – Milan POLÁK, *Československé legie 1914–1918. Československá armáda 1918–1939. Uniformy – symbolika – výstroj – výzbroj*, Praha – Litomyšl 1998.

ubytovací kapacity obsazené a plnomocník Zdeněk Rejman sháněl byty na poslední chvíli, místa vykázaná družiníkům nebyla příliš kvalitní. Zejména se to týkalo michajlovského klášteřa, kde pro vojáky vyčlenili prostory snad nikdy neuklizené ubytovny, původně určené pro poutníky z celého Ruska.²⁴ Dobrovolci 1. roty nejdříve museli značně špinavé místnosti vyklidit a vyčistit.²⁵ Úklid trval dva dny, mnozí proto spali u známých krajanů po celém Kyjevě. Komunita krajanů a dobrovolců byla úzce propojena i v dalších letech, kdy většinu záložní jednotky tvořili bývalí zajatci, ti si ke kyjevským krajanům nechávali posílat poštu z vlasti. Pohostinností proslul dům rodiny Červených. Vzhledem k špatné úrovni ubytování v michajlovském klášteři není divu, že jeden z prvních rozporů mezi dobrovolci se týkal právě ubytování. Jak už bylo řečeno, dobrovolci z Petrohradu (Josef Slanička a další) byli ubytováni v prostorách klášteřa, zatímco převážně kyjevští dobrovolníci 2. roty (Josef Švec) obdrželi přijatelnější bydlení. Někde tam je možno hledat počátek konkurenčního boje mezi původními rotami. Idealizační snaha osvobozené legendy se sice snažila představit starodružiníky jako bájně hrdiny z dávných mýtů, ale realita byla jiná. Rozepře, hádky a naschvály byly tehdy na denním pořádku. Sondy do deníků a pamětí vojáků narušují homogenní obraz legií tvořený jejich propagandou a posléze historiografií, a to nejen prvorepublikovou.

Po odchodu prvního transportu na frontu v říjnu 1914 zůstalo v Kyjevě pouze administrativní ústředí. Další dobrovolníci se zapisovali v místnostech hotelu Praga, který patřil Václavu Vondrákovi, a pak byli odesláni

²⁴ „Nečistota a příšerný zápach, vycházející z místnosti, do níž jsme vcházeli po kluzkých, úžasně zamazaných a rozbitých schodech, vyvolávala hrozivý odpor... Podél stěn rozestaveny pryčny a na nich, pod nimi a všude, kam se člověk v úzkosti zahleděl, prohánělo se sta krys, ležely hromady jakýchsi hadrů, papírů a nečistoty...“ Josef SLANIČKA, *Ze slavných dob České Družiny. Vzpomínky starodružiníka*, Praha 1929, s. 17.

²⁵ „Na druhý den ráno přišel aktivní důstojník bratr Kotínský a rozhlédnuv se po místnostech, dal dvacetpět rublů na zakoupení terpentýnu, petroleje a lihu k vyčištění hmyzu. Měli jsme co dělati celé dva dny, všech nás padesát lidí, abychom si připravili nejprimitivnější útlek.“ Tamtéž, s. 19.

k výcviku. Hotel Praga ostatně sloužil jako místo neformálního setkávání vojáků, krajanů i emigrantů až do jara 1918, kdy československé jednotky opustily Ukrajinu. V jeho útulné kavárně, vyhlášené restauraci a na proslulých terasách čeština zněla vlastně pořád.²⁶

Záložní oddíl České družiny však u ruského 26. záložního praporu v městečku Kremenčug nedaleko Kyjeva čekaly nevyhovující podmínky. Kasárna se nacházela v obyčejném jednopatrovém domě s nápisem *Čajnája* (čajovna) a dobrovolníci žili ve skromných podmínkách. Nejvíce kritiky se sneslo na stravování. Jednotka neměla vlastní kuchyň a byla závislá na kuchařích ruského záložního praporu. Nechvalně prosluly pokrmy z ryb: „A rybí polévka! Žaludek se mi ještě dnes obrací, když si na ni vzpomenu. V polévce plavaly hlavy jakýchsi nestvůr – všechny s vypoulenýma očima – tu a tam vylovils kostru neznámého živočicha a někdy ještě ocas. Maso ty podivné ryby neměly...“²⁷ Oddíl se z Kremenčugu přestěhoval do velkoměsta až v dubnu 1916. Muži tehdy přijeli do dělostřeleckých kasáren v kyjevské čtvrti Pečersk již jako záložní rota československé střelecké brigády (*Zapasnaja rota češkoslovackoj strelkovej brigady*).²⁸ Velitelem se stal podporučík Josef Ducháček a hlavním výcvikovým instruktorem Antonín Číla, absolvent umělecko-průmyslové školy a sokolský cvičitel. Kapacita kasáren však záhy nedostačovala, neboť počet dobrovolníků rostl. Proto došlo k jejich přesunu do areálu Vladimírské univerzity na Vladimírské ulici. Nová kasárna měla podle mínění

²⁶ „Chodívali jsme v té době dosti často na střechu hotelu a kavárny ‚Prahá.‘ Bylo zde nyní zvláště živo a všude se pociťovala jakási slavnostní nálada. Také dni konce července 1917 byly velmi krásné. Zato chvíle, které prožívala tehdy ruská revoluce, byly rozhodně spíše tragické než krásné. Nad Kyjevem svítilo planoucí slunce léta, ale na Rusko přicházel soumrak ze všech stran.“ R. MEDEK, *Pout do Československa IV. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920*, Praha nedatováno, s. 116.

²⁷ M. PLESKÝ, *Velezrádci II*, s. 53.

²⁸ „Strmé zdi, malá okna, nádvoří však nevelká, dosti a mrzutě tísnivá, patrně proto, že dělostřelci mívají děla beztak mimo vlastní ubikace kdesi ve zvláštních kůlnách a cvičení s nimi musí se zpravidla, zvláště za starých časů, už od začátku konat v terénu.“ R. MEDEK, *Pout do Československa III. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920*, Praha nedatováno, s. 5.

Rudolfa Medka pozvednout i společenskou prestiž jednotky a měla být symbolem dobrého vztahu ke kyjevským: „Považte, holedbali jsme se, jak nás má město Kyjev rádo! Uprázdnilo pro nás východní křídlo této budovy s prostorným nádvořím a se zahradou, kde budeme žít po lidsku... Je to vyznamenání, jež nás všechny zavazuje.“²⁹ V roce 1917 byly záložní formace přesunuty do několika městeček jižně od Kyjeva, kde vznikala armádní sbor. Neznamenal to však, že by Čechoslováci z Kyjeva úplně odešli. Zůstaly v něm kanceláře politických i vojenských komisí, do kyjevských nemocnic byli posíláni českoslovenští zranění i nemocní. Vznikla noclehárna pro vojáky, kteří byli nuceni v Kyjevě trávit čas ze služebních důvodů.

V celém průběhu pobytu československých vojáků v Rusku se objevovalo jedno skutečně zásadní téma. A tím bylo jídlo. Kromě nepřilíš kvalitní erární stravy si vojáci mohli přilepšit na vycházkách vlastními nákupy nebo stravou v restauracích. Hotel Praga sice disponoval vyhlášenou kuchyní, ale cenově dostupnější byla vojákům kavárna *U České koruny* na Funduklejevské ulici, kde se podávala bílá káva a buchty s mákem.³⁰ Oblíbili si též nepřilíš drahou jídelnu paní Lysé, na kterou vzpomínal Josef Slanička: „... pochutnávali jsme si tam dokonale na české stravě – vepřová s knedlíky a švestkové knedlíky nám připomínaly domov...“³¹ Právě u paní Lysé si vojáci přilepšovali ke stereotypní a mnohdy nekvalitní vojenské kuchyni, které dominovalo hovězí maso a kašovitě pokrmy – kaše obvykle buď jáhlová, nebo pohanková.³² V čele stesků na jídlo později stáli bývalí rakousko-uhersí důstojníci, kteří tvrdili, že mnohdy chybělo 300 porcí. Oproti tomu Metoděj Pleský vzpomíná na první oběd

²⁹ Tamtéž, s. 36.

³⁰ „Kavárna... je v jakémsi sklípku. Úzké skleněné dveře, jedno menší okno, asi šest schodů a jsme v malé místnosti, která by se nejlépe hodila za obchod se smíšeným zbožím. Ale to nám nevadí; v kavárně je čisto, příjemné teplo, mají tu vzornou obsluhu, výbornou kávu a tak jsme spokojeni.“ M. PLESKÝ, *Velezrádci II*, s. 38.

³¹ J. SLANIČKA, *Ze slavných dob*, s. 21; srov.: M. PLESKÝ, *Velezrádci II*, s. 40.

³² „Stravou bývala pověstná ruská černá kaše, střídající se s vodou neurčitě zbarvenou a s kusem černého chleba.“ František VONDRÁČEK, *Husité dvacátého věku. Deník ruského legionáře*, Praha 1922, s. 18.

v kyjevských kasárnách s obdivem: „... připravili výborný oběd – hovězí polévku, maso s knedlíkem a omáčkou, zkrátka oběd, že jsme nechtěli věřit svým očím.“³³

Dobrovolníci České družiny při návratu z výcviku

Základním nápojem ruských vojáků a civilistů byl čaj, který se přiděloval převážně v podobě lisovaných cihliček. Vojáci si ráno u kuchyňského kotle nabrali vroucí vodu, kterou zalévali drobtzy z cihliček. Vznikl nepříteli kvalitní hořký čaj slazený nedostatkovým cukrem. Mimochodem, sehnat alkohol v Rusku té doby bylo obtížné, car totiž nařídil prohibici. To na druhou stranu aktivizovalo podlouné výrobce nekvalitního *spirtu*. Bez problémů si bylo možno koupit jen tzv. *pivco*, slabé pivo nevalné chuti, se kterým se musel spokojit i svérázný československý dobrovolce a pozdější bolševik Jaroslav Hašek. Dobře na tom nebyli ani náruživí kuřáci; dobrovolci sice tabák dostávali, ale ne v dostatečném množství a kvalitě. Peněz na nákup tabáku též nebylo nazbyt, muži si

³³ M. PLESKÝ, *Velezrádci II*, s. 72.

museli vypomáhat, jak se dalo: „... ráno vždy o čtvrté hodině jsem vstal, seběhl ze šestého poschodí dolů na dvůr a sesbíral všechny špačky od cigaret a doutníků, abych si mohl ve dne zakouřiti.“³⁴

Vojenský výcvik, pořadová cvičení a zacházení se zbraní probíhaly pod širým nebem a teoretické vzdělávání v učebnách. Obojí bylo na počátku zajišťováno ruskými instruktory, poddůstojníky, kteří údajně nedokázali nic pořádně vysvětlit.³⁵ Muži, kteří do Kyjeva dorazili jako první, zpočátku cvičili v civilním oblečení, tedy stejně jako například vojáci tzv. *Kitchener's Units* ve Velké Británii.³⁶ Na skutečný ruský výcvik je připravoval Otakar Kotínský (bývalý nadporučík jezdeckta) v tělocvičně polského spolku. Po příchodu ruských instruktorů probíhal venkovní výcvik na Vladimířské horce v blízkosti pomníku sv. Vladimíra.

Dle vzpomínek vojáků byla účelnost prováděného cvičení mizivá. Dobrovolci se učili pochodový krok, stát v pozoru a vzdávat čest nadřízeným. Na druhou stranu byly zanedbávány základní dovednosti nutné k přežití v poli, jak dokládá vzpomínka Josefa Slaničky: „... a tak ještě v podvečer odjezdu na frontu nikdo nevěděl, jak se stočí plášť a jak se rozebere, vyčistí a hlavně zase složí puška. To jsme v Kyjevě nepotřebovali a nikdo toho od nás také nežádal.“³⁷ Jeden z členů kapely České družiny a zároveň její kronikář Josef Houra vzpomínal na noční cvičení, které se mělo konat zhruba deset až patnáct kilometrů od kasáren.³⁸ Švec hovoří

³⁴ František MACOUN, Úryvky mých pamětí z roku 1914–1920, in: František STAŠKA (ed.), *Legionáři ze Sobotecka*, Sobotka 1998, s. 32.

³⁵ Pověstný svým laxním přístupem byl desátník Primirenko, „který nacvičoval šerm bodákem bez jakéhokoliv výkladu, jen pohyby rychle předvedl se slovy „ať i dva, vot vsja muzika, a hotovo!““ M. NĚMEC, *Návraty*, s. 31. Na druhou stranu, vojáci žertovali i v průběhu výcviku, pověstné byly žertíky směrem ke dvojici Čeček – Kouklík, vzrůstem téměř nejmenším mužům Družiny, kteří neměli šanci při pochodu stačit dlouhému kroku těch na čele útvaru, M. PLESKÝ, *Bratr*, s. 32.

³⁶ John KEEGAN, *The Face of Battle*, New York 1978, s. 226;

³⁷ J. SLANIČKA, *Ze slavných dob*, s. 22; fotografie z výcviku in: *K vítězné svobodě*, s. 41.

³⁸ Bohumil PEŠEK (ed.), Rudolf HOURA, Hudba České družiny, in: *Historie a vojenství* 48, 1999, č. 3, s. 629.

o jakýchsi střelbách za Kyjevem pořádaných v týdnu po přísaze, ale ani z jeho poznámek nevyplývá, že by úroveň výcviku byla zvlášť vysoká.³⁹ Historik České družiny Vojtěch Prášek zmiňuje sedm střelb a cvičení v poli v týdnu před přísahou,⁴⁰ budoucí major František Vondráček píše o krátkosti a nedostatečnosti výcviku.⁴¹ Útržky popisu výcviku ale nejsou dostačující k podrobnému a objektivnímu zhodnocení. Komplikace ve výcviku nastávaly s neustávajícími příchody nových dobrovolců, ke kterým byli přiděleni Josef Švec a Vincenc (Čeněk) Živný, aby jim pomáhali dohnat výcvikový a vzdělávací deficit.

S postupem času se situace měnila. Vedení výcviku přebírali od Rusů Češi. Nikoliv náhodou byli mnozí instruktoři sokolští cvičitelé, cvičenci nebo učitelé tělocviku. K těm nejznámějším patřili Antonín Číla nebo Matěj Němec, kteří kladli velký důraz na fyzickou připravenost svěřenců. Výcvik i výuka byly stále vedeny v ruském jazyce a kvalita se snad o něco zvýšila, i když čeští instruktoři často improvizovali. Pověstnou improvizací představovala povinnost zvládnout sestavy prostných posledního sokolského sletu. Bezchybné zvládnutí sokolských sestav bylo podmínkou k postupu do tzv. vyšších (zkušenějších) čet. Teprve pak byl dobrovolce uznán ke službě na frontě. Tento způsob výběru vojáků byl často kritizován, dle kritiků sokolské cvičení údajně zabíralo čas, který se měl věnovat potřebnějšímu nácviku používání a údržby zbraní. Výcvik však měl tuto podobu z jednoduchého důvodu: instruktoři neměli většinou žádné vojenské vzdělání. Zda instruktoři navazovali na Tyršovu ideu sokolské organizace jako národní armády, lze z dostupných pramenů jen odhadovat.

V záložní rotě byly čtyři různé početné čety. Nově příchozí byl bez ohledu na předchozí zkušenosti zařazen do čtvrté a postupoval až do první čety, z níž se posléze stavěla pochodová rota. Starodružiník Arnošt Cechmajstr poukázal na problematické místo systému: „Bratři, kteří cvičili v Sokole, postupovali pak zcela snadno, jiným však naučení se

³⁹ Josef KUDELA (ed.), *Deník plukovníka Švece*, Praha 1923 s. 55.

⁴⁰ Vojtěch PRÁŠEK, *Česká družina*, Praha 1934, s. 25.

⁴¹ F. VONDRAČEK, *Husité*, s. 17.

všech čtyř oddílů prostných dělalo obtíže, proto byla prostná u mnohých bratří příčinou reptání.⁴² Sokolství bylo terčem kritiky bývalých profesionálních rakousko-uherských důstojníků a spolu s nadšeným sokolem Čílou terčem nehynoucího legionářského humoru: „Nevím, co nás ten Číla dře s těmi prostnými, potřeboval bych do každé pracky a nohy ještě po jednom mozku, abych si to neplet.“⁴³

Téměř každý den v České družině v Kyjevě měl pevnou strukturu. Ráno budíček a rozcvička, poté výuka a výcvik až do večera. Večer v osm hodin tzv. *prověrka*, při níž byla pronášena modlitba za vítězství ruských zbraní, zněly ruská státní a česká národní hymna. Rudolf Medek v popisu obyčejného dne u vojska přecházel od nadšení nad dobrovolci k jemu tak vlastnímu rusofilství, které se zrcadlilo v poslechu ruské hymny: „Ve zvuky ruské hymny vkládá náš voják všecku důvěru v silný a hrdinský národ, bojující miliony bodáky za naši svobodu.“ Nedlouhá věta poukazuje na úzkou provázanost českého rusofilství a vlastenectví. Jedním z důvodů, proč milovat Rusko, bylo, že tato velká zem pomůže svým menším *slovanským bratřím*.⁴⁴

I přes výcvik, výuku a služební zaměstnání (úklid, pomoc v kuchyni apod.) se nedá říci, že by vojáci neměli volný čas. Večer se zpívalo, hrály se šachy nebo karty, vojáci vyprávěli o svých životech, bylo možno zaslechnout pohádky. Velký zájem byl o propustky, bez kterých nebylo možné dostat se legálně z kasáren. Na vycházku mohli vojáci jen v případě, že dostali propustku a jejich uniforma včetně *lentočky* a dobrovolnického odznaku na *pogonech* (náramenících) byla v bezvadném pořádku. Potíže s obstaráváním propustek mívali nováčci. Jako jeden z důvodů se uvádělo, že dostatečně neznají ruské vojenské předpisy a nedokázali by se správně chovat. To by mohlo působit problémy přistiženým jednotlivcům a jednalo by se o negativní „reklamu“ pro celou jednotku. Mnoho

⁴² Arnošt CECHMAJSTR, V záložní rotě v Kyjevě, in: A. ZEMAN a kol. (eds.), *Cestami III*, s. 53–54.

⁴³ K. FIBICH, *Povstalci*, s. 113.

⁴⁴ R. MEDEK, Kasárenský dvůr, in: týž, *Blaník. Úvahy, poznámky, sny, výzvy a dokumenty o československém revolučním vojsku 1916–1920*, Praha 1921, s. 23.

vysokých ruských důstojníků totiž nesdílelo nadšení některých svých kolegů a ohledně cizích vojáků v ruských uniformách panovala pochopitelná opatrnost, mnohdy hraničící s podezřívavostí. Zákazy opustit kasárna nebyly samozřejmě dodržovány a nebylo v moci dozorčích vojáků uhlídat; muži někdy z kasáren prostě utekli.

Z deníků a vzpomínek dobrovolníků lze nabýt dojmu, že se v Rusku chovali jako nějací „vojenští turisté“. Ze zápisků čiší zvědavost a touha po poznávání. V Kyjevě tak bylo možno na mnohých místech zaslechnout češtinu nebo komolenou ruštinu s mnohými českými a slovenskými výrazy a zahlédnout vojáky s červenobílou *lentočkou* na čepici. Málokterý z nezkušených vojáků poslechl varování, aby se vyhýbal hlavní třídě Kresčatik. Na nejvýznačnějším městském bulváru, kyjevském korzu, byla velká pravděpodobnost, že dobrovolce potká vysokého důstojníka. Vojáci bloumali po bulváru a zajímali se o zboží vystavené ve výkladních skříních, vývěsní cedule a ženy a dívky. Nějakého plukovníka nebo generála tu a tam přehlédli úplně nebo dobře nerozeznali hodnost a nevzdali příslušným způsobem čest. „Nevěděli jsme, kde končí blahorodí, kde začíná vysokoblahorodí, dokonce už ne prevoschoditelstvo a vysokoprevoschoditelstvo. Stalo se, že obyčejnému praporčíkovi se stavěli hoši do fronty a generála pozdravili ledabylým mávnutím ruky.“⁴⁵ Stejně potíže zažívali dobrovolci v následujících měsících a letech, nezávisle na tom, kolik času během výuky věnovali tomu, jak rozeznávat ruská hodnostní označení. Vojáci chodili na kyjevskou *krepost'* (pevnost) hledat mezi zajatými Čechy a Slováky známé nebo příbuzné a snažili se mezi nimi šířit ideje odboje. Přitahoval je veliký kyjevský trh, kde nalézali „... pekařské, uzenářské, cukrářské, ovocnářské krámky... těch ryb, sladkovodních i mořských, živých, uzených, sušených, solených, nakládaných, těch beček kaviáru, „jikyry“ červené i tmavé, drobné i velkozrné, slané i malosolné!“⁴⁶

Kulturní vyžití bylo přes rozmanitost kyjevských zábavních zařízení pro české dobrovolce značně omezeno právě jejich uniformou. Je nutno si uvědomit, že většina z nich začínala v hodnosti vojína-střelce. Postavení

⁴⁵ J. SLANIČKA, *Ze slavných dob*, s. 20.

⁴⁶ R. MEDEK, *Pout III*, s. 12.

obyčejného střelce v ruské armádě a společnosti bylo podřadné. Měl zakázán vstup do parků, veřejných místností, restaurací. V mnoha případech byl nucen se nejdříve dovolit přítomného důstojníka nejvyšší šarže, zda se může posadit, popřípadě si v restauraci nebo čajovně objednat. Právě ponižující ruské předpisy doslova urážely demokratické cítění legionářů. Neomezený přístup měli snad jen do obyčejných biografů, kde obdivovali nejnovější ruské a zahraniční filmy. Museli si tam ale kupovat lístky do předních řad, protože v zadních sedávali důstojníci.

Dobrovolci podléhali dvojímu disciplinárnímu řádu: oficiálnímu ruskému a neoficiálnímu řádu České družiny (a jejích nástupnických formací), podle nichž přestupky jednotlivců posuzovali jak důstojníci, tak ostatní vojáci. K nejdrobnějším přestupkům patřil nedbalý oděv, kdy provinilec mohl být potrestán odebráním vycházek. Rudolf Medek vzpomínal na generálporučíka von Medera, tou dobou velitele kyjevské pevnosti a posádky, který údajně s velkou oblibou šikanoval a týral vojáky i nižší důstojníky právě kvůli špatnému nebo špinavému ustrojení.⁴⁷ Větší potíže, například výtržnosti na vycházce, se řešily krátkodobým vězením v Kremenčugu.⁴⁸ V případě nejzávažnějších přestupků mohl být jedinec potrestán vyloučením z vojska, bývalý zajatec byl nekompromisně odeslán zpět do lágru. Starodružiník Arnošt Cechmajstr uvedl případ krádeže hodinek, které se dopustil dobrovolc – bývalý cirkusák. Dotyčný byl usvědčen při pokusu o prodej kradeného předmětu, k činu se přiznal a rozhodnutím Antonína Číly byl vyloučen z vojska a poslán

⁴⁷ V postavě von Medera lze objevit legionářský obraz „germanofila“, tedy důstojníka nebo politika v ruských službách, který se dle legionářů stále cítil jako Němec; R. MEDEK, *Pout III*, s. 5. Spisovatelé většinou údajně germanofilské sklony některých ruských důstojníků neřeší žádnými dlouhými rozpravami, berou je jako neoddiskutovatelný fakt: „Do tábora zajatců se jim nechtělo, neboť tam dosud vládla rakouská milítérka, kterou umožnil několika důstojníkům staré říše germanofilský náčelník.“ V. MENGER, *Jaroslav*, s. 152, 256.

⁴⁸ Vojáci v Kremenčugu měli místo odznaku jen obyčejné papírové kolečko s číslem a razítkem roty. Někteří vojáci se za své označení tolik styděli, že ani o dovolené nebo vycházkách raději neopouštěli kasárna. M. PLESKÝ, *Velezrádci II*, s. 54.

do zajateckého tábora v Darnici.⁴⁹ Jednalo se o symbolický úkon, o dehonestující trest, kdy byl jedinec potupně vyčleněn z kolektivu a stal se opět obyčejným zajatcem bez jakýchkoliv práv. To, jak vyloučení a odchod z vojska konkrétně probíhalo, bohužel prostudované prameny neodhalují.

V souvislosti s volným časem nemohou zůstat stranou ani kontakty dobrovolců s místními ženami a dívkami. Tolikrát zdůrazňovaná náklonnost a přitažlivost byla vzájemného charakteru. Ženám na Češích údajně imponovalo vesměs slušné vystupování a upravený zevnějšek; mimo jiné se hladkým oholením lišili od vousatých ruských vojáků. Legionáři přitahovali ženy i nepřehlédnutelným sebevědomím a vzděláním. Čeští střelci mívali nezdědkou vyšší vzdělání než ruští poddůstojníci a nižší důstojníci, popřípadě si ho vymysleli. Lhaní nebo upravování skutečnosti hrálo totiž při seznamování v Rusku zásadní roli, a to samozřejmě nejen ze strany legionářů. Lhalo se o původu, majetkových poměrech a pochopitelně i o rodinném stavu. Ženy k legionářům přitahovala i jistá záhadnost spojená s jejich „exotickým“ původem a s cizí, a přesto ruštině podobnou řečí.

Pokud by byla pravda vše, co je k nalezení v denících a vzpomínkách, pak by měl Kyjev na podzim 1914 a pak od jara 1916 plnou hlavu Čechoslováků a dívky i ženy byly okouzleny vzdělanými, inteligentními, vtipnými, veselými, pohlednými, čistotnými, pečlivě upravenými a hladce oholenými dobrovolci. Procházky, krátkodobé i trochu delší známosti, biografy, čaje a zákusky, to vše vyplňovalo čas mnohých milovníků s červenobílou *lentočkou* na čepici. Karel Fibich napsal, že „u kyjevských děvčat je v módě mítí známost s českým dobrovolcem“.⁵⁰ A že se nejednalo o lásky platonické, připomíná Švecova mírně škodolibá poznámka o spolubojovnících, kteří se při záletech nakazili pohlavní chorobou: „Hoši měli plno známostí, slušných i méně slušných, a mnoho jich také onemocnělo tajnými nemocemi, což ovšem budilo odpor i smích.“⁵¹

⁴⁹ A. CECHMAJSTR, *V záložní rotě*, s. 55.

⁵⁰ K. FIBICH, *Povstalci*, s. 115.

⁵¹ J. KUDELA (ed.), *Deník*, s. 55.

Důležitou součástí zkoumání legionářské literatury, publicistiky, pamětí a deníků je pátrání po reflexi vlastního vzhledu, respektive po ideálním obrazu československého legionáře. V jednom z článků, který vznikl v Kyjevě v červenci 1916, psal Rudolf Medek o řadách „krásných a statných chlapců“ a nelze opominout ani další stať – *Kdo je československý voják*, která obsahuje nemálo interpretačních stereotypů: „Československý voják je nejvyšší a nejplnější výraz národní energie. Československý voják je ta ohromná a tajemná síla, pramenící ze samých bytostných kořenů racy [!], která na zoufalou otázku nešťastného, pokořeného, rabského národa ‚být či nebýt‘, s rozhodnou vůlí tasí meč, třímá jej vysoko a volá do všech úhlů světa: žít, žít, žít našemu národu za každou cenu, neboť mnoho trpěl a byl ponížen, ale nikdy neztratil víry – a víra hory přenáší!“

Medkova báseň v próze představuje dobrovolce jako nadlidskou bytost a bezpochyby byla zamýšlena jako podpora sebevědomí vojáků a měla upevňovat jejich vztah k ideji odboje a morálku. Jako kdyby předepisovala čtenáři-zajatci (dobrovolci) roli, kterou měl hrát. Medek podsouval čtenáři myšlenku, že pokud je Čech, musí vstoupit do vojska a pokud vstoupí do vojska, musí být tím nejlepším bojovníkem a nebát se obětovat vlastní zdraví nebo život. V Medkových výzvách nalézáme pochopitelně spíše ovlivňování emocionální než intelektuální. Básníkův patos interpretoval český národ jako utlačovaný, ale přesto nezlomený a toužící po svobodě, a dobrovolce jako vyvolené, jejichž posláním je třeba padnout při boji za ideály vlastenectví.⁵² V bohužel neúplných pamětech dává Medek na okamžik nahlédnout obraz, kterým polobožské postavy dobrovolců polidšťuje: „Leželi či seděli na pryčnách, hádali se, tlačili se ve frontě při obědě i při večeři, strkali do sebe, neměli-li dosti místa na spaní, smrkali, kašlali, plivali, pouštěli větry.“⁵³ Vzápětí však ukázal, že předchozí polidštění bylo účelovým exkurzem, protože, jak píše: „V... šicích spadala z nich lidská všednost a člověčí živočišnost

⁵² R. MEDEK, *Kdo je československý voják*, in: *týž, Blaník*, s. 14.

⁵³ *týž, Pout III*, s. 16.

a z mnohého spadla snad i nějaká ta mravní špína, již před tím možná nosil pod srdcem.“⁵⁴

V době odpočinku, jídla apod. se zdáli být dobrovolci lidmi; ve chvíli, kdy jsou seřazeni na dvoře kasáren, stávají se polobohy. Je nepochybné, že Medkův patos formoval pozdější, nejen vizuální prezentaci československých legionářů. Na jedné straně obyčejní lidé, na straně druhé nadlidé. O fyzickém vzezření dobrovolců Medek psal i ve své poválečné próze: „Obličej vyholený, mladistvý, vesměs po anglickém nebo americkém vzoru i bez knírů, oči planoucí a šibalské.“ Je charakteristické, že románová postava Budecia, Medkova alter-ega, se hned na první vycházce Kyjevem nechá ostříhat a oholit.⁵⁵ Václav Valenta-Alfa popsal skupinku starodružiníků takto: „Vojáci-molodci, jeden zdravější druhého, červení, svižní a krásní jak na výstavu... usměvaví, hezcí, hladce vyholení, ale ze všech nejkrásnější byl ten, co kráčel při prvních saních...“ Tím nejkrásnějším dobrovolcem byl pochopitelně „hrdiný poručík Švec“. Adolf Zeman popsal Josefa Jiřího Švece jako nadlidskou bytost: „A v tom okamžiku se setkal každý z nich s pohledem Švecovým, který je přelétl. Něco je chytlo za srdce. Zdálo se jim, že v tom pohledu spatřili tajemný, laskavý, trochu zamlžený svit. Bože, jaký to byl pohled! Co lásky, ale zároveň pevné vůle bylo v něm... Bylo možno po tomto pohledu nevydati všechno ze sebe, bylo možno nejít za ním třeba na jistou smrt!“⁵⁶ Popis souzní s mnohými archetypy hrdinů, kteří prokazovali nejen udatenství, pevnost ducha, ale, jak dodával Václav Valenta-Alfa, i krásu těla a tváře.⁵⁷ Obvyklým způsobem, jak romanopisci popisovali legionáře a záležitosti s nimi spojené, bylo nechat promluvit románovou postavu ruského původu: „Ach, já bych se chtěla seznámiti

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ R. MEDEK, *Veliké dni*, Praha 1935, s. 214, 219, 239.

⁵⁶ A. ZEMAN, *Plukovník Švec*, Praha nedatováno, s. 139.

⁵⁷ Václav VALENTA-ALFA, *Vánoce na frontě*, Sibiřská pětka II, 1926, č. 1, s. 3; srov.: „A první řady roty vzrostlých mužů, osmahlých, plných tváří, statných, pevných těl začínají ve volném tempu předzpěvovat...“ František ŠIFTER, *Ruské obrázky*, Praha 1920, s. 85.

s Čechoslovákem,‘ pronesla jedna, krásný typ ukrajinský... ,Oni všichni jsou takoví inteligentní a čistí,‘ řekla druhá. ,A veselí! Oh, já myslím, že s nimi je velmi veselo.“⁵⁸

⁵⁸ R. MEDEK, *Veliké dni*, s. 239.

III. Svěcení praporu

První z velkých festivit, které vojáky v Rusku provázely až do roku 1920, se konala v Kyjevě na náměstí před chrámem sv. Sofie v blízkosti pomníku kozáckého atamana Bohdana Chmelnyckého. Jednalo se o slavnostní svěcení praporu České družiny. Byla to příležitost, která dává nahlédnout do mnoha aspektů počátku československé revoluce. Dne 28. září 1914 dle ruského kalendáře (11. října podle kalendáře reformovaného) napochodovali vojáci Družiny v sevřených řadách na náměstí, které naplňovalo početné obecenstvo složené z krajanů, podporovatelů Čechoslováků a z místních zvědavců. Na fotografiích je možno v davu rozeznat mnoho osob ve vojenských uniformách. Slavnosti dodali lesk význační hosté v čele s náčelníkem štábu kyjevského okruhu generálem Chodorovičem a poslancem V. A. Malaklovem.

Prapor vysvětili místní kyjevští popi, kteří asistovali při samotném svěcení i při zatloukání pozlacených hřebů. Praporečnickem Družiny se stal zřejmě nejstarší dobrovolc Jaroslav Heyduk, který před válkou působil jako agronom na Kavkaze. Synovec básníka Adolfa Heyduka, patriarchální postava vysokého hubeného „starce“ (bylo mu sedmdesát let) s dlouhým bílým vousem, symbolizoval sepětí minulosti a současnosti.⁵⁹ Prapor jednotce darovaly moskevské krajaneky; byl z těžkého hedvábí, z jedné strany červenobílý s českou korunou vyšítou uprostřed, z druhé strany červenomodrobílý. Po *Kde domov můj* a ruské hymně začala česká

⁵⁹ Idealista a slavofil Jaroslav Heyduk zemřel při agitační cestě po Kavkaze v roce 1918. Tehdy už neagitoval pro československé legie, ale pro Děnikinovu armádu. Postava prvního praporečnicka České družiny se dokonce ocitla v meziválečné době na československých poštovních známkách; Jan GALANDAUER a kol., *Slovník prvního československého odboje 1914–1918*, Praha 1993, s. 50.

kapela hrát ruskou píseň uváděnou v českých pramenech jako *Slaven bud' Bůh* a důstojníci Družiny sejmuli z praporu ochranný obal. Každý přítomný voják přistoupil s odkrytou hlavou k praporu umístěnému vedle provizorního oltáře, poklekl a políbil lem praporu.⁶⁰

Následovaly zdravice jednotlivých hostů, na které odpověděl hlavní český řečník Václav Vondrák. Řeči byly prosloveny česky i rusky. V pronesených slovech se dle vzpomínajících neobjevilo nic nového nebo převratného. Věty s propagandistickým podtextem zanechávaly zřejmě větší dojem v okamžiku promluvy, než by mohly dokázat v psané podobě o desetiletí později. Vondrák označil dobrovolce za „anděly, kteří přinesou tak dlouho strádajícímu českému národu zprávy, že konečně nadešla doba, kdy mu bude dopřáno rozhodovati samostatně o svém osudu...“. Na závěr jeho řeči se objevily dva důležité prvky vznikajícího mýtu o československých legionářích. Nejdříve přirovnání k blanickým rytířům: „Necítíte, bratři, že vy jste ti rytíři, kteří mají vytrhnouti z posvátných hor kyjevských, kolébky Slovanstva, a poraziti nepřítel?“ A vzápětí slib vděčnosti národa interpretovaný jako nesmrtelnost: „Jděte bratři! Strhněte otrocké okovy z naší drahé otčiny. A nesmrtelná chvála staniž se vašim údělem!“⁶¹ Ve Vondrákově řeči překvapivě chybí zmínka o husitství, jen mimoděk se zmínil o svatováclavské koruně. Zvláštní propojení blanických rytířů s „kyjevskými horami a kolébkou Slovanstva“ se zdá být patetickým, násilným pokusem o provázání českého mýtu se slavofilstvím. Řeč ilustruje způsob interpretace české odbojové akce krajanským intelektuálem; zda jeho způsob vnímání přejímali i vojáci, netušíme.

Josef Slanička, Josef Švec a ostatní hodnotili slavnost svěcení praporu kladně. Vyzdvihovali ji jako oslavu bratrství a národní hrdosti. Slaničkův komentář se zdá být charakteristickým příkladem vnímání události: „Den radosti, štěstí, den nesmírného zadostiučinění pro nás, kteří

⁶⁰ Předávání praporu bylo nafilmováno a později promítáno v kyjevských kinech pod názvem *Družina pobědy ili smerti* (Družina vítězství nebo smrti). Dobrovolci pompézní název rychle počeštili a vznikl nový – *Družina po obědě smrdí*, viz M. NĚMEC, *Návraty*, s. 32.

⁶¹ Vondrákova řeč byla publikována v J. HOFMAN – V. ŠIRC – J. VACULÍK, *Volyňští Češi*, s. 18–19.

*Slavnost přísahy a svěcení praporu České družiny
v Kyjevě 28. září/11. října 1914*

jsme bez váhání v prvním okamžiku světové války vstoupili dobrovolně do prvního československého vojska. Den, kdy po sta létech zaválaly naše národní barvy nad hlavami nás drobných lidí, ale lidí zdravého cítění vlasteneckého, lidí velikého odhodlání a veliké obětavosti.⁶² Ve Slaničkových zápiscích vytvořených s časovým odstupem po válce se odráží myšlenkové a interpretační stereotypy, obvyklé pro dobové vyjadřování. Vojíci, zejména ti, kteří si sami hrdě začali říkat starodružiníci, podle tohoto obrazu vstupovali do České družiny ze zcela nesobeckých důvodů, „bez váhání“. Byli obyčejní („malí lidé“) vlastenci, kteří byli ochotní obětovat zdraví nebo život za zájmy vyššího celku – národa. Nic komplikovaného není skryto ani ve zmínce o národních praporech po stovkách let. Autor narážel na další dobové stereotypy – na údajný útlak předchozí doby, na několik set let „utrpení pod habsburským jhem“, na „dobu

⁶² J. SLANIČKA, *Ze slavných dob*, s. 27.

temna“. Slaničkou použité pojmy nestály samy o sobě, byly součástí myšlenkového světa československých dobrovolců, součástí jejich mentální mapy.

Slavnost v blízkosti pomníku ukrajinského národního hrdiny Bohdana Chmelnyckého nebyla zasvěcena jen proslovům. V okamžiku složení přísahy se z dobrovolců stali ruští vojáci se všemi povinnostmi, práv mnoho neměli. Ještě den před přísahou mohl kdokoliv z Družiny bez-trestně odejít, i když by se tím vystavil výsměchu nebo příkrému odsouzení od ostatních. Po složení přísahy by se každé svévolné dlouhodobé opuštění útvaru hodnotilo jako dezerce a dotýčný podléhal ruské vojenské justici. Celá festivity byla ukončena carskou hymnou a písní *Kde domov můj*. Poté se vojáci vydali *defilérkou* (přehlídkou) po Kresčatiku do kasáren. Slavnost svěcení praporu byla festivitou s několika propojenými účely. Prvním z nich byla vnější propaganda, pokus předvést Rusům svou myšlenku v co nejlepším světle a získat je na svou stranu. K tomu přispívala pompéznost slavnosti a její hudební doprovod. S propagandistickým účelem souzní i pochod jednotky kyjevskými ulicemi. Druhým účelem byla vnitřní propagace, posílení myšlenek odboje a jejich upevnění v uvažování dobrovolců. Mělo se jim ukázat, za co bojují. Jako klíčové se jeví zdůrazňování kontinuity s velkými historickými hrdiny Čech (sv. Václav, později Jan Hus, Jan Žižka atd.). Oslava měla přispět k budování hrdosti a pocitu výlučnosti v Družině. Ze skupiny neso-rodých individualit se měl stát pevný, semknutý organismus prodchnutý stejnými ideály, stejnými myšlenkami a vyznávající stejné hodnoty. Z civilistů se měli stát skuteční vojáci odhodlaní položit životy při boji za obnovení samostatných Čech.

Slavnost se ve zpětném pohledu pamětníků i propagandistů záhy proměnila v symbolický akt znovuzrození českého národa jako národa disponujícího vlastní armádou. Je příznačné, že Jaroslav Čižmář zmiňoval skutečnost, že ráno se zdál být den zamračený. V okamžiku vyvrcholení slavnosti vysvitlo slunce a zalilo shromáždění zlatým svitem. Sokol, údajně se vznášející nad náměstím, měl dokreslit téměř až mystickou atmosféru odkazující svěcení praporu do sféry mýtů. Obraz povyšoval dobrovolce na pozice legendárních hrdinů, kteří právě započali trnitou

cestu k vytouženému slavnostnímu pochodu pražskými ulicemi.⁶³ Čižmářova vzpomínka, která vznikla s časovým odstupem, předvádí pronikání dalších vlivů do paměti jednotlivce na význačnou událost z jeho vlastního života. Vyjadřování se k událostem, které sami zažili, to vše tvoří specifickou „paměť revoluce“ – virtuální myšlenkový svět, v němž každý význačný čin získává novou hodnotu vztahující se (pozitivně nebo negativně) k obrazu vytvářenému skupinou pamětníků. A právě z těchto pojmů vyrůstala legionářská interpretace. Historik zkoumající otázku československých legií za pomoci pramenů osobní povahy musí mít na paměti, že se většinou jedná o zpětnou projekci, popřípadě sebestylizaci autora. Zdá se, že pojmy jako „doba temna“ nebo „habsburské jho“ a mnohé další byly vědomě přejímané stereotypní kategorie, které však charakterizovaly autorovo prožívání.

Na Vladimírské horce poutaly velkou pozornost výkony kapely České družiny, která byla založena na počátku září 1914 jako nestandardní součást jednotky. V rámci ruské armády se jednalo o opravdu neobvyklou kapelu, hudby vznikaly jen v rámci vyšších taktických celků. V Družině se zpočátku jednalo o téměř soukromou aktivitu. Hudebníci byli stále zařazeni v jednotlivých rotách a účastnili se bez jakýchkoliv úlev výcviku i zaměstnání. Dnem oficiálního vzniku kapely se stal 30. říjen 1914, kdy byl ustaven samostatný hudební oddíl o 24 mužích pod velením volyňského Čecha Karla Cyrila Doležala. Kapela od počátku zápasila s nedostatkem nástrojů a notového materiálu. Naštěstí se našla dvojice mecenášů, která pomohla situaci vyřešit. Jednalo se o krajanské kyjevské podnikatele v oboru výroby hudebních nástrojů, Otakara Červeného (syna slavného výrobce nástrojů z Hradce Králového Václava F. Červeného) a Jindřicha Jindříška. Oba darovali kapele potřebné nástroje, další dva dostala od Červeného kříže.⁶⁴ Prvotní repertoár představovalo několik málo skladeb: *Andulko šafářova*, ruská hymna *Bože, carja chrani* a samozřejmě *Kde domov můj*. První veřejné vystoupení vyvolalo emotivní

⁶³ J. ČIŽMÁŘ, Když zavláhl náš revoluční prapor, in: A. ZEMAN (ed.), *Cestami III*, s. 14; Zdeněk NĚMEČEK, *Legionářské novely*, Praha 1920, s. 14.

⁶⁴ B. PEŠEK (ed.), R. HOURLA, *Hudba*, s. 619–630.

vlnu: „To nadšení našich bratří, když jeden večer při ‚prověrce‘ jsme zahráli náš posvátný ‚*Kde domov můj*‘, mnozí bratři slzeli, objímajíce nás.“⁶⁵

Hudba a zpěv provázely vojáky Družiny neustále. V průběhu zaměstnání (*zařátí*, jak říkali svojí typickou čechoruštinou) i v době odpočinku. Každá rota si vybrala známou lidovou píseň jako neoficiální hymnu. Všeobecně přijímanou hymnou České družiny jako celku se stala píseň *Kde domov můj*, vnímaná jako rovnocenná carské hymně. Zpěv byl součástí propagace jednotky; zviditelňoval vojáky pochodující na cvičiště a získával jim sympatie u civilního obyvatelstva a hudbymilovných ruských důstojníků. Když vedla vojáky na cvičiště hudba České družiny hrající Kmochův pochod *Muziky, muziky*, tak se k nim údajně „občanstvo ruské jdoucí po ulicích připojovalo...“⁶⁶ Karel Fibich tvrdil, že za jeho pobytu v Kyjevě sloužila československá jednotka jdoucí v šest hodin ráno na cvičiště za zpěvu sokolské písně *Spějme dál* jako svérázný budíček pro obyvatelstvo podél trasy pochodu a vojáci bývali odměňováni květinami a drobnými dárky.⁶⁷

Jak už bylo řečeno, hudba a zpěv byly součástmi odbojové propagandy a působily jako vnější (na ruské civilisty nebo vojáky) a vnitřní propaganda. Na rozdíl od proslavů nebo informačních letáků či novinových článků působily hudba a zpěv silněji na city posluchače bez nutnosti překonávat jazykovou nebo intelektuální bariéru. Navíc lze mluvit o čistě individuálním aspektu hudebních produkcí. Pro mnohé vojáky představovala ta či ona píseň konkrétní událost z jejich života. Různá hudební tělesa – vokální, instrumentální nebo kombinovaná – s různou dobou

⁶⁵ Tamtéž, s. 625; Rudolf Medek, věren svému způsobu nahlížení na legionářský myšlenkový svět, přirovnával budoucí československou státní hymnu k modlitbě: „Náhle je tu onen národně-mystický a vykupitelský spodní tón, jenž nyní, zde v Rusku nad velikým městem Kyjevem, mateří ruských měst, zní starozákonně přísně i velce jako staré žalmy. Věděl, že národ, ztratí svého boha i přesnou náboženskou oporu metafysickou, našel v této písni svoji modlitbu. I modlil se s ostatními, z nichž dnešní nováčci měli oči právě tak zavhlé a tváře žhnoucí jako on.“ R. MEDEK, *Veliké dni*, s. 221.

⁶⁶ B. PEŠEK (ed.), R. HOURLA, *Hudba*, s. 626.

⁶⁷ K. FIBICH, *Povstalci*, s. 112.

trvání existovala po celou dobu pobytu dobrovolců v Rusku. Za důležitější lze považovat zpěv, spíše skupinový než sborový, který se zařadil ke klíčovému projevům soudržnosti a sebeidentifikace existujících jednotek. Posiloval prožitek sociální sounáležitosti a vytvářel jednu z mnoha těžko postižitelných a vyjádřitelných spojnic mezi jednotlivci.

Skupiny a skupinové prožitky hrály od počátku v československých jednotkách velkou roli. Již v České družině se silně střetávaly dvě tendence týkající se sociálního života vojáků. Na jednu stranu to byla tendence k ustanovení a udržení menších skupinek na základě silných kamarádských vazeb, na druhou stranu snaha o vytváření vazeb v širších souvislostech celého hnutí. Výstavba jednotky z hlediska formování vnitřních interpersonálních vazeb probíhala nejen při výcviku nebo výuce, ale též během společných schůzek s děvčaty (dva páry na procházce jako kdyby byly pravidlem), na výletech do biografu a města nebo při společných obědech v restauracích. Jako klíčový se jeví volný čas, který vojáci trávili na ubikacích. Většinu večerů se pohybovali dobrovolci v intimní blízkosti. V jednotlivých místnostech žilo ve stísněných podmínkách na desítky dospělých mužů různého věku, od osmnáctiletých po téměř padesátileté, označované ostatními za „starce“. Struktura vztahů mezi vojáky někdy vyrůstala z předválečných přátelství, nebo z těch, co se utvořila v zajetí a při cestě do vojska. Nová přátelství a party se tvořily „podle skupin, jak vedle sebe spávají na palandách“, což je skutečnost, s níž se setkáme později během pobytu na frontě a v její blízkosti. Ve večerních rozhovorech se vojáci o sobě navzájem dozvídali informace mnohdy intimního charakteru. A donekonečna rozebírali vize budoucnosti, které šlo mnohdy shrnout do věty: „Až budeme v Praze...“⁶⁸ Z pramenů lze vyčíst důkazy o mnoha nově vzniklých přátelstvích, proplétání se vzájemných vztahů a kolektivním prožívání klíčových událostí.

Dobrovolectví bylo spojeno s hrdostí na vlastní postavení a obsahovalo v sobě nemalou porci vzájemné soutěživosti. To se odráželo nejen

⁶⁸ R. MEDEK, *Veliké dni*, s. 228; nástin diskusí a témat tamtéž, s. 226–235, spor mezi *republikány* a *monarchisty*, s. 240–242.

v otázce povyšování do poddůstojnických a důstojnických hodností, ale též ve vztazích mezi rotami (posléze pluky).⁶⁹ Při výcviku se vojáci učili spoléhat jeden na druhého a kooperace nutná při mnoha úkonech (úklydy prostor) přispívala k utužení interpersonálních vazeb. Vojáci prošli pořadovými cvičeními; účelem takového cvičení je vynikající zvládnutí pochodového kroku a zároveň zvládnutí pohybu v jednotce, vnímání spolubojovníků ve formaci a v neposlední řadě poslušání rozkazů – subordinace. Historik John Keegan označuje muže vstupující do brannecké (nikoliv profesionální) armády jako *crowd*, nezorganizovaný dav, a proces, který probíhal od vstupu do vojska a nejen během výcviku, by bylo možno označit za disciplinaci davu.⁷⁰

V kontextu s pojmem „dobrovolctví“ lze však i přes probíhající disciplinaci jen obtížně hovořit o disciplíně, čímž se použití pojmů začíná odklánět od chápání slova „bratr“ v souvislosti se sokolstvím. Jedinci, kteří přicházeli do Družiny, nebyli zvyklí na bezmyšlenkovité poslušání nebo dodržování rozkazů a nařízení. Jednotky oficiálně podléhaly ruskému kázeňskému řádu a českoslovenští vojáci byli podle něj trestáni. Teprve až v květnu 1916 vznikl *Československý řád vojenský*, závazný pro všechny dobrovolce, nicméně nenahradil ruské řády, které platily ve vojsku až do začátku roku 1918. Realita byla taková, že se o všem diskutovalo, vše se probíralo mnohdy až do noci v jednotlivých partách. Každý z legionářů cítil potřebu a právo rozhodovat sám za sebe a ovlivňovat chod společenství. To vyplývalo z pocitu vojáků, že jsou-li dobrovolníci, tak jim vlastně nemá nikdo co nařizovat. Zjevil se fenomén nekonzistentní „dobrovolné disciplíny“, který se tvrdě srážel s každodenní realitou

⁶⁹ Soutěživost silně ovlivňovala průběh výcviku v letech 1916–1917, kdy už ho plně převzali čeští instruktoři. Systém postupu od nováčka k vojákovi určenému k zařazení do pochodové roty velkou část vojáků motivoval nejen k intenzivní práci, ale též k dodržování disciplíny, neboť právě disciplinární potíže mohly vojákovi oddálit odeslání na frontu. „Děláme nadále vzornou dobrotu, abychom si nepokazili postup do maršové roty.“ K. FIBICH, *Povstalci*, s. 118. Na druhou stranu, v případech dílčích neúspěchů nebo konfliktů nelze vyloučit negativní vliv na morálku jednotlivců.

⁷⁰ J. KEEGAN, *The Face*, s. 175.

ruské armády a nelíbil se bývalým rakousko-uherským důstojníkům ve vojsku.⁷¹

Fenomén výlučnosti skupiny se propojoval s obrazem absolutní rovnosti v rámci skupiny samotné. „... byla mezi námi hromada lidí, kteří to nechápali, kteří si mysleli, že *bratrství* jim dovoluje všechno, následkem toho dovolovali si různé hrubosti a docházelo k různým výstřelkům a nedorozuměním“, napsal Josef Švec a dodal: „V mnohých chvílích jsme byli více spolku podobni než vojsku...“⁷² Básník Rudolf Medek psal o „dokonalých československých vojácích“ sdílejících společnou „bojovou ideu“ a podléhajících dobrovolné, ale o to přísnější disciplíně, disciplíně, která je vědomým souhlasem a která se kryje s pojmem cti a povinnosti: „Disciplína! Nebojte se, to není nijaké příznačné slovo, to není nijaká černá magie, ani ‚hrůzy Bastily‘. Jen lidé, kteří přivykli otroctví, jen rození rabi a slaboši mohou se trásti před tímto moudrým a hlubokým slovem, jehož zvuk i skutečný mravní smysl měl by si zapamatovat každý občan nejen po dobu vojenské služby, ale po celé trvání života!“⁷³

V tomto případě nelze Medka obviňovat ze záměrné slepoty, že by neznal nebo neviděl skutečný stav. Medkovo uvažování nad disciplínou (nebo dokonalostí československých vojáků) nelze vnímat jako objektivní popis reality, jednalo se o naznačení ideálního stavu. K podobné idealizaci přistoupil též v pamětech, kdy napsal: „Byla to velikolepá idyla, jež byla především idylou družnosti, která se tu vytvářela jaksi ‚sama sebou‘, bez frází a bez schůzování, opravdová vojenská demokracie, aniž potřebovala nějakých protokolů a usnesení.“⁷⁴ Typický legionářský intelektuál Rudolf Medek v sobě samozřejmě nemohl zapřít básníka. Jeho propagandistické výzvy, básně, romány, dramata i jeho vzpomínky na pobyt v legiích jsou vlastně různými variacemi na dvě základní témata: vztahy mezi Čechy a Ruskem a vztahy mezi legionáři samotnými.

⁷¹ „Kázeň byla úplně uvolněna.“ Jaroslav ČERVINKA, *Trp, kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929, s. 436.

⁷² J. KUDELA (ed.), *Deník*, s. 49.

⁷³ R. MEDEK, *Voják – výraz idee a disciplíny*, in: týž, *Blaník*, s. 18.

⁷⁴ Týž, *Pout III*, s. 37.

Z touhy po nedosažitelné rovnosti paradoxně vyrůstaly drsné žerty. Humor, parodii a ironii v životě československých dobrovolců nelze přehlížet, protože odkrývají mnohé konflikty doutnající pod povrchem. Jádrem nejnámějšího žertu z počátku existence České družiny byla důstojnická otázka. Někteří vojáci si na uniformu připínali improvizované odznaky jednoročních dobrovolníků (důstojnických čekatelů) a jiní o nich rozšiřovali, že tajně docházejí do důstojnické školy. Tajně prý proto, aby nezbudili vztek a závist ostatních. Jednoho dne příběhl mezi vojáky 3. roty o přestávce v teoretickém výcviku voják s ovázanou tváří a sdělil jim, že se bude zapisovat do důstojnické školy. Zápisné mělo činit pět rublů a zápis se konal v prostorách 1. roty. Jednotlivci z 3. roty se tam plížili téměř jako spiklenci, nikdo na sebe nechtěl upozornit. Spiklenceké atmosféře nahrávala temná chodba a jediná svíčka rozžatá v určené místnosti. Po několika zcela vážně položených otázkách a poté, co byly pečlivě zapsány odpovědi, vyžádali si zapisující peníze. Pět rublů změnilo majitele a „důstojniční adepti“ byli ujistěni, že jsou do školy zapsáni. Při odchodu se na ně sesypaly rány a ozval se křik: „Pasujeme tě na poručíka Družiny, a proto přijmi gratulaci, pane poručíku!“⁷⁵ Peníze jim nikdo nikdy nevrátil. Na první pohled nevinná událost odráží hloubku rozporu mezi proklamováním „bratrství“ a rovnosti a skutečným usměrňováním jedině toužícího po něčem jiném. Při vzniku České družiny pozoruje historik vznik rámce samo-regulačních mechanismů, k nimž patřil i drsnější humor.

Zmiňovaná důstojnická otázka patřila ke klíčovým konfliktům v dobrovoleckém prostředí let 1914–1916. Tento a další spory silně ovlivňovaly myšlení vojáků i politiků a štěpily odbojové hnutí na mnohdy těžko identifikovatelné frakce. Původní ideou České družiny byla absolutní rovnost, stejný startovní bod. Do vojska proto měli být všichni dobrovolníci přijímáni v hodnosti vojína, nehledě na jejich případné předchozí hodnosti z rakousko-uherské armády. Muži s dostačujícím vzděláním, často rakousko-uherská záložní důstojníci, jako například Stanislav Čeček,

⁷⁵ J. SLANIČKA, *Ze slavných dob*, s. 34.